Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

“SHO‘ROI ISLOMIYA” VA “SHO‘ROI ULAMO” JAMIYATLARI: TASHKILIY TUZILMASI, MAQSADLARI VA O‘ZARO MUNOSABATLARI

Maxmasodiqov Olimjon Otabek o’g’li
Oriental universiteti Samarqand kampusi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1917-yilgi inqilobiy voqealar jarayonida Turkiston o‘lkasining ijtimoiy-siyosiy maydonida vujudga kelgan ikki yirik milliy tashkilot – “Sho‘roi Islomiya” va “Sho‘roi Ulamo” jamiyatlarining faoliyati qiyosiy tahlil etiladi. Tadqiqotda mazkur jamiyatlarning tashkiliy tuzilmasi, dasturiy maqsadlari, ijtimoiy bazasi hamda o‘lka siyosiy hayotidagi o‘zaro murakkab munosabatlari arxiv hujjatlari va davriy matbuot materiallari asosida yoritilgan. Shuningdek, milliy ziyolilar (jadidlar) va an'anaparvar ulamolar (qadimchilar) o‘rtasidagi g‘oyaviy ziddiyatlarning milliy ozodlik harakatiga ko‘rsatgan salbiy va ijobiy ta'sirlari ilmiy jihatdan baholangan.

Kalit so‘zlar: Turkiston, jadidlar, qadimchilar, “Sho‘roi Islomiya”, “Sho‘roi Ulamo”,”al-Isloh”, “al-Izoh”, milliy muxtoriyat, 1917-yil, “Ittifoqi muslimin”, tashkiliy tuzilma, siyosiy raqobat, shariat.

Kirish

Insoniyat tamaddunida shunday tarixiy jarayonlar bo’ladiki, ular ulkan qudratli davlatlar va ulardagi bir necha o’nlab xalqlarning taqdirini butunlay o’zgartirib yuboradi. Shunday voqealardan biri 1917-yil 27-fevralida Petrograddagi inqilob chor Rossiyasining ag’darilishiga olib keladi. Rossiya tarixida 300 yildan ortiq hukmronlik qilgan Romanovlar sulolasining taxtdan ag’darilishi mamlakatdagi yuzlab xalqlarning ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy hayotiga katta ta’sir qiladi. Fevral inqilobi ta’sirida Turkiston o’lkasida ommaviy ravishda milliy ozodlik harakatlari avj olib ketadi. Turkiston ziyolilari tez fursatda mahalliy aholining siyosiy, iqtisodiy va diniy huquqlarini himoya qilishga qaratilgan tashkilotlar tuzishga kirishdilar. Ushbu ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning eng yirik va ta'sirchan ifodasi sifatida “Sho‘roi Islomiya” va “Sho‘roi Ulamo” jamiyatlari maydonga chiqdi. Mazkur ikki tashkilotning faoliyatini, ularning ichki tuzilmasi va maqsadlarini o‘rganish o‘zbek milliy davlatchiligi poydevori qanday mafkuraviy kurashlar ostida shakllanganini anglash uchun g‘oyat muhimdir.

Jamiyatlarning vujudga kelishi va tashkiliy tuzilmasi

1917-yilning 14-martida Toshkentda mahalliy ziyolilar, taraqqiyparvar jadidlar hamda savdogar va hunarmandlar ishtirokida “Sho‘roi Islomiya” (Islom kengashi) jamiyati tuzildi. Tashkilotga dastlab **Abdulvohidqori Abduraufqori o’g’li**, keyinchalik **Ubaydullaxo’ja Asadullaxo’jayev** rais qilib saylangan. “Sho‘roi Islomiya” faoliyatida Mahmudxo’ja Behbudiy, Mustafo Cho’qay, Ahmad Zaki Validiy, Toshpo’latbek Norbo’tabekov, Munavvarqori Abdurashidxonovlar eng muhim shaxslar edi. Tez orada ushbu tashkilotning bo‘limlari Farg‘ona vodiysi shaharlari, Samarqand, Buxoro va Kaspiyorti viloyatlarida ham ochildi. “Sho‘roi Islomiya” markaziy tashkiloti o‘lka miqyosidagi musulmonlar harakatini muvofiqlashtiruvchi bosh organga aylanishga intildi va uning tarkibida ijroiya qo‘mitasi, kotibiyat va hududiy sho‘balar faoliyat yuritdi.

Biroq, jadidlarning g‘arbiy demokratiya andozalariga asoslangan islohotchilik sur'ati va dunyoviy qarashlari o‘lkaning konservativ diniy qatlami – qadimchilar va ulamolar tomonidan sovuq kutib olindi. Natijada, 1917-yilning iyun oyida Toshkentda taniqli huquqshunos Sherali Lapin hamda an'anaparvar ulamolar boshchiligida “Sho‘roi Islomiya” tarkibidan ajralib chiqqan mustaqil “Sho‘roi Ulamo” (Ulamolar kengashi) jamiyati tashkil etildi. “Sho‘roi Ulamo” qisqa vaqt ichida o‘zining mustahkam tashkiliy tizimini yaratdi. “Sho‘roi Ulamo” tomonida **“al-Izoh”** va **“al-Isloh”** jurnallari chop etildi.

Uning tayanch nuqtalari joylardagi masjid va madrasalar, qozixonalar hamda diniy idoralar bo‘lib, bu unga chekka qishloqlardagi dindor aholi orasida tezda keng nufuzga ega bo‘lish imkonini berdi.

Shuningdek “Sho‘roi Islomiya” ta’sirida joylarda turli nomlarda tashkilotlar vujudga keldi. Toshkentda “Turon”, “Ittihodi taraqqiy”, Andijonda “Ozod xalq”, “Hurriyat”, “Ma’rifat”, Samarqandda “Mirvaj-ul Islom”, “Klub Islomiya”, “Musulmon mehnatkashlari ittifoqi”, Kattaqo‘rg‘onda “Ravnaqul Islom”, “Guliston” va boshqalar shular jumlasidan. Bu tashkilotlar va ularning rahnamolari ilg‘or jadidchilik g‘oyalari ta’sirida ish yuritdilar. M.Behbudiyning “Haq olinur, berilmas!”, Munavvar Qorining “Hurriyat berilmas, olinur!” shiorlari ularning chinakam kurash bayrog‘iga aylangan edi.

Dasturiy maqsadlar va ijtimoiy baza

“Sho‘roi Islomiya” o‘z dasturida Rossiya Federativ Demokratik Respublikasi tarkibida Turkistonga keng hududiy muxtoriyat (avtonomiya) berilishi, o‘lka boshqaruvida parlamentarizm prinsiplarini joriy etish, ta'lim tizimini zamonaviylashtirish (dunyo ilmlarini o‘qitish), ayollarga siyosiy va ijtimoiy huquqlar berish hamda sud tizimini bosqichma-bosqich islohot qilish g‘oyalarini ilgari surdi. Ularning asosiy ijtimoiy bazasini milliy burjuaziya vakillari, yangi usul maktablari muallimlari, talabalar va ma'rifatli shahar aholisi tashkil etardi.

“Sho‘roi Ulamo” jamiyatining dasturi esa tubdan farq qilardi. Sherali Lapin tomonidan ishlab chiqilgan dasturning negizini – Turkistonda ijtimoiy va siyosiy hayotni to‘liq shariat qonunlari asosida qurish tashkil etdi. Ular har qanday g‘arbona islohotlarga, ayniqsa xotin-qizlar ozodligi va dunyoviy sudlarning tashkil etilishiga qat'iy qarshi chiqdilar. Ulamolarning fikricha, o‘lka kelajakda diniy-shoriy asosdagi muxtoriyatga ega bo‘lishi va barcha qonun loyihalari Ulamolar kengashining sanksiyasidan o‘tishi shart edi. Jamiyatning ortidan o‘lkaning katta qismini tashkil etuvchi dindor dehqonlar, hunarmandlar, qozilar, mudarrislar va mutasavvif qatlam ergashdi.

O‘zaro munosabatlar va g‘oyaviy raqobat

Ikki tashkilot o‘rtasidagi munosabatlar dastlabki kunlardanoq keskin raqobat va g‘oyaviy ziddiyatlar xarakteriga ega bo‘ldi. Bu ziddiyat ayniqsa 1917-yilning iyul va sentabr oylarida bo‘lib o‘tgan Toshkent shahar dumasi saylovlarida yaqqol namoyon bo‘ldi. Saylovlarda “Sho‘roi Ulamo” o‘zining diniy shiorlari va mukammal tashviqoti tufayli mahalliy musulmon aholining mutlaq ko‘pchiligi (80% dan ortig‘i) ovozini olishga muvaffaq bo‘ldi va jadidlarning “Sho‘roi Islomiya”sini og‘ir mag‘lubiyatga uchratdi. Bu voqea o‘sha davrdagi Turkiston aholisining aksariyat qismi hali dunyoviy demokratik g‘oyalarga to‘liq tayyor emasligini ko‘rsatdi.

Shunga qaramasdan, sovet bolsheviklarining hokimiyatni zo‘ravonlik bilan egallashi va o‘lkada rus-sovet diktaturasini o‘rnatish xavfi bu ikki milliy tashkilotni ma'lum ma'noda birlashishga majbur qildi. 1917-yilning sentabrda Toshkentda Turkiston va Qozog’iston musulmonlarining syezdi o’tkazildi. Unda ulamochilar va sho’roi islomchilar o’zaro kelishmovchilikka barham berib, birlashdilar va **“Ittifoqi muslimin”** siyosiy partiyasini tuzdilar.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, “Sho‘roi Islomiya” va “Sho‘roi Ulamo” jamiyatlari XX asr boshlaridagi Turkiston milliy-siyosiy hayotining ikki xil qutbini – modernizm (yangilanish) va an'anaviylikni ifodalovchi kuchlar edi. Ularning tashkiliy tuzilmasi va maqsadlaridagi tub tafovutlar o‘lka ziyolilarining yaxlit bir musht bo‘lib birlashishiga to‘sqinlik qildi. Shunga qaramay, mazkur tashkilotlar xalqimizning siyosiy ongini yuksaltirishda, milliy davlatchilik g‘oyasini shakllantirishda va muxtoriyat deklaratsiyasini tayyorlashda ulkan tarixiy xizmat ko‘rsatdilar. Ularning o‘zaro ziddiyatlari va raqobati esa bugungi suveren davlatchiligimiz uchun milliy birdamlik naqadar muhim ekanligini ko‘rsatuvchi eng katta tarixiy saboq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘zMA), I-1-fond, 31-ro‘yxat, 124-ish (Turkistondagi siyosiy tashkilotlar hisobotlari).
2. Agzamxo‘jayev S. Turkiston Muxtoriyati: Borligi va halokati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
3. Shamsutdinov R. Vatan tarixi (uchinchi kitob) – Toshkent. Sharq 2010.
4. Alimova D.A. Jadidchilik harakati va uning ijtimoiy-siyosiy mohiyati. – Toshkent: Fan, 2005.
5. Rajabov Q. Turkiston Muxtoriyati vazirlari va a’zolari hayoti hamda faoliyati. – Toshkent: Bodomzor invest, 2021.
6. Ziyayev H. Turkistonda mustamlakachilik va zulmga qarshi kurashlar. – Toshkent: Sharq, 2000.
7. Lapin Sh. Dastur-ul-amal (Sho‘roi Ulamo jamiyati dasturi) // “Ulug‘ Turkiston” gazetasi, 1917-yil iyun sonlari.
8. Cho‘kayev M. Istiqlol jallodlari (1917 yil xotiralari). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 1992.
9. Usmonov Q, Sodiqov M, Burxonova S. O’zbekiston tarixi. Iqtisot moliya nashryoti, Toshkent 2016.